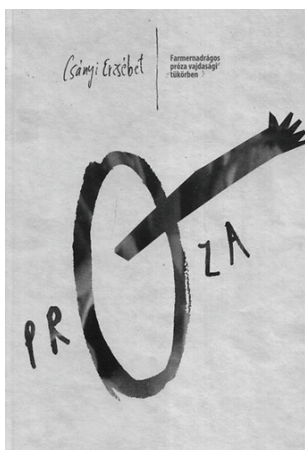

FEKETE J. JÓZSEF

Szövegszöveg

CSÁNYI ERZSÉBET KÉT TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

Csányi Erzsébet az összehasonlító irodalomtudomány vizsgálódási terepét igyekszik a *konTEXTUS* projektum immár hatodik konferenciájához és hatodik kötetéhez érkezett műhelymunka koordinálásával az intermedialitás, a diszciplínaköziség és a kulturális kommunikáció megváltozott poétikai, szemantikai térségeire kiterjeszteni. Ugyanezt a komparatiztikai célkitűzést folytatja *Farmernadrágos próza vajdasági tükörben* című kötetében, amelyben a vajdasági magyar jeans-próza négy meghatározó hatású regényét vizsgálja a műfaj amerikai gyökereihez visszavezetve, és a horvát, valamint szerb irodalom környezetében elhelyezve.

A jeans-próza sajátos narratív világa a magyar irodalomban a Vajdaságban hódított igazán teret. Magyarországon is jelentős hatása volt az angolból fordított *Üvöltés* beat-antológiának és Kerouac *Úton* című regényének, de a társadalmi renddel szembehelyezkedő, vagy éppen a konfrontáció elől módszeresen kitérő, a létben sodródó, peremvidékre szorult, felnőni képtelen vagy nem akaró, tengő-lengő, a társadalom szempontjából fölösleges hőstípus és az őt megjelenítő nyelvi világ nem volt szimpatikus a magyarországi irodalmpolitika számára, így az alkotók néhány kísérlet után jószerével letértek erről az irányvonalról. Az egykori jugoszláv államalakulat határai közé ékelt vajdasági alkotókat erősebb impulzusok érték. A szerb, a horvát és szlovén alkotótársaik fordításai révén gyorsan és folyamatosan szívhatták magukba nyugati filozófusok gondolatait, ismerhették meg idegen nyelven született műveket, fedezhettek fel poétikai eljárásokat. A fiatal délszláv művészeti műhelyekkel tartott lazább-szorosabb kapcsolataik során magukévá tették a neoavantgárd és a konceptuális művészet eredményeit, ami kétségkívül hozzájárult a jeans-narratíva gyors gyökérvéséséhez, valamint az is, hogy a vajdasági magyar írók ezáltal találtak adekvát formát, nyelvet, hangütést saját pe-

”

remléjük megfogalmazásának artikulálására, végső soron megértésére. „A farmernadrágos elbeszélő megszólalása első pillanatától sugallja a világba vetettségnek azt az állapotát, amely az ellentézetesnek nem a hagyományos-konfliktusos, hanem kitérésre épülő változatát jelenti: kilépést-kimenekülést a szigetlét, buroklét felé” (CSÁNYI 2010a 25.) – írja a szerző a regénymodellről, amely poétikai törést hozott magával a beat-kultúrából, a modern és a posztmodern közötti időszakban, szakított a mimetikus valóságviszonyok ábrázolásával, erősen figyelt a nyelvre, mint médiumra, nyomatékosan jelezte nyelvimmanens mivoltát, s fölhagyott a szimulatív, metonimikus jelhasználat, nyitott a zeneiség és a vizualitás szövegbevonása, beleszövése irányába, illetve egyéb, heterogén elemek műbe építése felé. Ezek a narráción kívüli metaelemek könnyedén integrálódnak a műbe, ugyanis a jeans-próza poétikája zaklatott ritmust diktál, szentesíti a montázst és a fragmentumot. Annak ellenére, hogy ez a prózatípus a konceptualizmus önértelmező diskurzusa mentén helyezhető el, az elbeszélő szólama mégsem intellektuális, hanem spontán, hőse pedig álmodozó, és olykor patetikus, ezért is menekül az intézményes világból az emberi szabadság megtestesüléseként értelmezett robinsoni „szigetre”, legyen az ténylegesen csupán egy nyaralás, vagy akár egy buli.

A vajdasági magyar irodalom interkulturális diskurzusát Csányi Erzsébet az egymást átható kulturális kódok deltájának metaforájával írja le, olyan helyként tételezve azt, ahol találkozik a kezdet és a vég, a Nyugat és a Balkán, és egymás felé áramolnak az impulzusok, „ahol eleve a születés és elhalás, a létrejövés és megszűnés minduntalan kiújuló drámája zajlik” (CSÁNYI 2010a 8.), „ahol érintkezik a vég és a kezdet” (CSÁNYI 2010a 31.). A kisebbségi kultúrát a sok, vagy legalábbis több irányba gyökerező identitás jellemzi, ami esetünkben a volt jugoszláviai kulturális kontextusában magyar identitásként képződött meg, alkotóművészeink látszólag természetesen élték meg ezt a „plurális kódrendszer” (Virág Zoltán) által meghatározott önazonosságot, viszont fel kellett vállalniuk a kódrendszerek közti átlépések traumáit is. Erre vonatkozóan szögezi le a szerző, hogy: „A határ maga is deltaszituáció: felbomlás, identitásvesztés, önmegkérdőjelezés, önmegszüntetés, szinte a halál átlépése és valami többlettudással való újjászületés. A delta gyűjtőmedencéje az Én és a Másik, az otthon és az idegen, a kicsi és a nagy, a forrás és a cél, a periféria és a centrum, a marginalitás-minoritás és a dominancia közötti ingalétnak.” (CSÁNYI 2010a 33.) A deltaszituáció ambivalens állapotának ilyen megközelítésével Csányi Erzsébet komparatistikai vizsgálódásaiba bevonja a transznacionális és posztkolonialista, valamint areális irodalom- és nyelvelméletek eredményeit és következtetéseit is.

Csányi Erzsébet tanulmánykötetének homlokterében Tolnai Ottó *Rovarház*, Domonkos István *Kitömött madár*, Végel László *Egy makró emlékiratai* és Gion Nándor *Testvérem, Jóáb* című regénye szerepel, ezeket vizsgálja szűkebb-bővebb párhuzamban a jeans-próza horvát és szerb reprezentánsaival és amerikai origóival összevetve az elbeszélő szólamát, a nyelvi és képi narrációt, a zenei és a verbális kód közti átjárás lehetőségei, a szövegek stilisztikai vetületei, többnyelvűsége, morálfilozófiai tartalma, beszéd szerkezeti felépítése szempontjából. Véglökvetkezettése, hogy az 1960-as években az említett négy regény formateremtésével, nyelvszemléletével és autentikus világképével világlátásbeli elmozdulásokat is hozott, amelyek nyomán átrendeződtek a kor helyi irodalmi erőviszonyai is: „Az irodalomtörténeti kontextusok, szövegmezők, prózatörténeti ívek fokozatos kirajzolódása nyomán [...] joggal állítható, hogy a vajdasági magyar irodalom egész sor jelentős prózaművet tud felmutatni ebből az időszakból, Gion, Tolnai, Domonkos regényei, kisregényei a modellkánon olyan megvaló-

sulásai, amelyek a délszláv irodalmak és a magyar irodalom összefüggésében is előremutatóak. [...] A vajdasági léttapasztalatban lecsapódó sokféle idegenség-élmény egy fokozott intellektualizmust, önreflexiós tudatműködési készséget, a plurális nyelvhasználat párhuzamos tükrőjátékait fejlesztette ki. Ez az attitűd eleve ignorálta a kisebbségi író frusztrált missziós szerepeit, mert becsvágya sokkal nagyobb volt: a teljesség, a szabadság, a 'modernség luxusa'. (CSÁNYI 2010a 130–132.)

A kötet szemelvényeket közöl J. D. Salinger, Jack Kerouac, Danilo Kiš, Dragoslav Mihailović, Bora Čosić, Momo Kapor, Milisav Savić, Vidosav Stevanović, Antun Šoljan, Ivan Slamnig, Gion Nándor, Tolnai Ottó, Domonkos István és Végel László regényeiből, így egyfajta illusztrált tankönyvként is használható főiskolákon, egyetemeken.

A vajdasági magyar irodalomban a múlt század hatvanas éveinek legelején történt paradigmaváltás háttérbe szorította a mimetikus művészetkonceptiót, helyébe sajátosan élményalapú, a kerek és lezárt formákkal szembeesülő spontán szövegalakzatokat helyezte, amelyek egyszerre reflektáltak a szerzői „én”-re, a szövegre, mint teremtett textusra, és a mű anyagára, vagyis a nyelvre. Ezt a modern és posztmodern között történt szemléletváltást egyaránt indukálták a neoavantgárd poétikája, valamint a vajdasági magyar szerzőkhöz horvát, szerb és szlovén közvetítéssel eljutó nyugati filozófiai, poétikai, nyelvfilozófiai stb. eredmények, amelyek megtermékenyítő fúzióba léptek a hiteles megszólalást kereső fiatalok formaképzésével. Csányi Erzsébet irodalomtörténész kutatásai és elemzései szerint ennek az új érzékenységet középpontba állító mentális reprezentációnak a kialakulásában meghatározó szerep jutott a jeans-próza befolyásának, ami Tolnai Ottó, Végel László, Gion Nándor, Domonkos István regényei mellett áthatotta és irányváltásra ösztönözte a vajdasági magyar költészetet is. *Lírai szövegmezők* című kötetében a vajdasági magyar versterek és kulturaközi kontextusok vizsgálata nyomán a teremtett költői szubjektum, a Baudelaire-i „persona” megképződését járja körül az egyéni és közösségi identitásformálás, valamint a művészet régiólétesítő szerepének szempontjaiból.

Tanulmányai Tolnai Ottó, Sziveri János, Fenyvesi Ottó és Ladik Katalin költészete köré szerveződnek, Hatástörténeti vizsgálódásai során szerb, horvát és szlovén alkotók műveivel veti össze a vajdasági magyar poézis jelenségeit. Elemzéseit különböző szempontokból indítja, a verseket térpoétika, nyelvfilozófia, vizualitás, medialitás, nyelvi kódoltság szempontjából szemléli, hogy megfejtse a „persona” és az „idegen”, a „külső” és belső”, a „közeli” és a „távol”, az „emlékezet” és a „feledés”, a „lírai” és az objektív” stb., viszonyának költészetté transzponálását, zenei-gondolati nyelvbekódoltságának mikéntjét.

A fordulat, amit Csányi Erzsébet tanulmánykötetében körbejár, elsősorban a lírai szerepminták terén ragadható meg. Tolnai Ottó radikálisan antipoétikus költészete az előtte érvényes érzelmes, patetikus költői szerepmodellek gyökeres bomlasztására irányult, és „ez a korszerűbb irodalomkonceptió Tolnainál a beaudelaire-i depoétikus alapállásra építette a neoavantgárd szabadasszociációs technikákat és kötetlen szabadversformákat, s így jutott el a groteszk és abszurd révén defetiszált szubjektumig.” (CSÁNYI 2010b 13.)

Másfelől fontos támpontot nyújt a kutató számára az interkulturális szövegháttér föltárása, a „régio – fúzió – vízió” (CSÁNYI 2010b 22.) kulcsszavak mentén kijelölhető kulturális egymásba hatolás, ami során a teljes világot magáénak tudni kívánó poétikai szándék magához vonzza mindazt, ami számára idegenségként, másságként, sokféleségként képződik meg. Ez az integráló törekvés viszont nem egyenes vonalú, mert az „én” és a „más”, a „saját” és az

„idegen” egymáshoz közeledése nem feltétlenül simulékony, ugyanakkor a tényekkel szembeállítás révén a megismerés mezőjébe önmagát is kényszeríti, mintegy tükör elé állít, miközben az identitást megőrző szándék egyfajta elvágódási kényszerrel gazdagodik. Tolnai költői „én”-szerepével szemben Csányi Erzsébet a korai Sziveri-versek szubjektumát állítja. Szerinte ez „az elidegenedett, szerepjátszó költői én paradox módon nem póz, hanem egy korszerű, életképes lírai irány megszólalását biztosítja [...] a hűvös, visszafogott, elidegenedett költői teret paradox módon átizzítja valamiféle sűrű szenvedély.” (CSÁNYI 2010b 37.)

Sziveri János költészetének elemzése jelentős teret nyer a kötetben, a kutató végigkíséri poézisének alakulási ívét, ami során az összehasonlító irodalomtudomány szempontjaiból különösen fontos megállapításokat tesz Sziveri és Vasko Popa költészetének párhuzamairól.

„Az avantgárd létrehozta az ún. direktlírát, az indulatosan felmutatott közvetlenséget, a faragatlan beszédet – szemben a modernisták másfajta nemzedékeivel, az esztétizáló stilisztákkal” – szögezi le Csányi Erzsébet (CSÁNYI 2010b 80.), immár egy harmadik típusú költői habitust boncolgatva. Fenyvesi Ottó poétikájáról értekezve a szabadság képzetét megteremtő feledés motivációs hatását, a feledés poétikai működését járja körül, s immár nem a „personát” fedezi fel a versekben, hanem éppenséggel a költői én deperszonalizációjára mutat rá. Leszögezi, hogy Fenyvesi „költészete a modern-posztmodern korszakküszöböt jelzi azokkal a sajátos, csupán kultúraközi összefüggések tükrében kirajzolódó vonalakkal, amelyek a korabeli jugoszláv farmernadrágos prózához, neoavantgárdhoz, multimediális rock-költészethez kötik”. (CSÁNYI 2010b 81.)

A múlt század új művészeti praxisának a vajdasági magyar irodalmon belüli megjelenését taglaló *Lírai szövegmezők* kötetet Ladik Katalin verbo-voko-vizuális művészetének értelmező megközelítésével zárja Csányi Erzsébet. A tárgyalt szerzők között Ladik költészete támadta legradikálisabban a hagyományos lírai pozíciókat, és Csányi ennek kapcsán teszi legexplicittebb megállapításait. Érdemes idézni ezeket, mert teljességben kivethetők a vajdasági neoavantgárd törekvések, a modernségtől a posztmodernig jutás közti paradigmaváltás egészére. Csányi összegzése szerint „a művészet csak akkor válhat autentikussá [...], ha önmagáról gondolkodva önmagáról szól, ha fokozottan konstruálttá válik, ha feltárja műhelytitkait és szervezőelvéit, ha rákérdez az ábrázolásmód mikéntjére és koncepciójára, ha önreflexiós technikákat dolgoz ki. Önértelmező, átgondolt, 'hideg' gesztusművészet, metaművészet lehet ezek. [...] ... a műalkotásnak többé nincs narratív, kommunikatív, mimetikus és expresszív szerepe. A mű feladata, hogy önnön létrejövetelét és anyagát mutassa meg, hogy a műben megragadott léttapasztalat mediális függőségének felismerését a befogadó számára is érzékelhetővé tegye. Kulcskérdés a világhoz/tapasztalathoz való hozzáférhetőség módja, annak nyelvi aspektusa, a nyelvi jelek materialitása, anyagsága/medialitása.” (CSÁNYI 2010b 84–85.)

Kiadások:

CSÁNYI 2010a = Csányi Erzsébet: *Farmernadrágos próza vajdasági tükörben*. A vajdasági magyar jeans-próza természetrajza. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010, 245 oldal

CSÁNYI 2010b = Csányi Erzsébet: *Lírai szövegmezők*. Vajdasági magyar versterek, kultúraközi kontextusok. Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia, Újvidék, 2010, 96 oldal